

рником «Дар А.П. Сеславинського» підтверджує факт дарування книги бібліотеці цією особою. Вдалось установити, що Олександр Петрович Сеславинський був земським лікарем у селі Гур'ївці Херсонського повіту.

Барвисто оформлене двотомне видання «Русский лес» Ф. Арнольда (СПб., 1893) із власницьким штампом на титулі засвідчує приналежність книг представникові древнього князівського роду Івану Миколайовичу Святополку-Мирському. Інших даних про нього ми не маємо.

Невелика добірка книг з медицини, судячи зі штампів, належала раніше Олександрю Георгійовичу Вуколову. На жаль, встановити більш конкретні відомості про його особу не вдалось. Маємо припущення, що він був сином херсонського священика Георгія Івановича Вуколова. Його сестри, Нонна й Олена, викладали в жіночих гімназіях, а брат Іван Георгійович Вуков був практикуючим лікарем.

Непоказні на вигляд, надруковані на дешевому папері, навчальні посібники з техніки (Рябков Г.З. Школа технического черчения. – О., 1890) і ботаніки (Палладин В.И. Физиология растений. – Х., 1891) колись належали колезькому радникові, члену Херсонської губернської земської управи Івану Даниловичу Зубенку. За матеріалами краєзнавчих видань встановлено, що він був доволі активним громадським діячем у місті. Брав участь у роботі місцевого управління Російського товариства Червоного Хреста, був членом земельної комісії та уповноваженим від Думи загальних зборів Херсонського товариства взаємного страхування тощо.

Багато ще нерозкритих таємниць зберігають ці та інші книги з бібліотечного фонду і дослідницька робота з їхнього вивчення ще попереду. Саме ці перші надходження з часом стали основою фонду рідкісних і цінних видань Херсонської ОУНБ ім. О. Гончара. Наше завдання – зберегти їх для майбутніх поколінь.

ВІТЧИЗНЯНІ БІБЛІОТЕКИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

РОЛЬ БІБЛІОТЕК НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (II пол. XIX ст.)

У онте сті с'часної історичної наї та її ново о напрям – ре іоналісти и – а т'альним є вивчення й за альнення особливостей, специфічних рис, притаманних розвит вітчизняних бібліоте в історичній ретроспективі в цілому в Україні, та і в о реміях її ре іонах, чом і присвяч'ється стаття

Розвиток книгозбірень навчальних закладів Півдня України протягом другої половини XIX ст. становить інтерес і сьогодні, з огляду на те що вони як соціально-культурне явище являють собою цінну джерельну базу для вивчення історії бібліотечної справи, вітчизняних книжкової культури та освіти.

У другій половині XIX ст. спостерігалось більш інтенсивне створення середніх навчальних закладів, а при них – бібліотек, що, очевидно, було викликано потребами часу.

У Херсоні провідне місце в цей період посідала книгозбірня губернської гімназії, відкрита 1854 року. Вже через чотири роки діяльності її фонд нараховував 2 968 томів (1 436 назв) [19]. Комплектувалася бібліотека літературою з богослов'я, філософії, педагогіки, права, історії, сільського господарства та інших наук. Варто зазначити, що крім книг вона отримувала 59 періодичних видань. Книжковий фонд систематично поповнювався і на 1 січня 1860 року становив 3 418 томів (1 593 назви) [19]. Примітним є те, що при книгозбірні знаходився кабінет нумізматики, в якому на 1 січня 1862 року експонувалось 287 предметів [19].

Одночасно з цією бібліотекою у гімназії діяла невеличка учнівська книгозбірня. Утримувалася вона на кошти, пожертвовані учнями навчального закладу.

Обов'язки бібліотекаря виконував гімназист, призначений інспектором гімназії. Книгозбірня мала переважно літературу для дітей та юнацтва, хоча були й декілька старовинних рукописів. Щорічно передплачувалися кращі періодичні видання, замовлялися найпопулярніші книги для учнів.

Лише 82 книги мала бібліотека Парафіяльного училища, з яких 4 – для дітей [19].

У 1863 році Міністерство народної освіти асигнувало 4 тис. 734 крб. для придбання книг і організації природничо-історичних кабінетів при гімназіях. Цього ж року у Херсоні при чоловічій гімназії відкрилася бібліотека для викладачів та учнів, але навчальна мета надавала їй специфічного характеру і, крім того, вона була відкрита не для всіх [18, 15].

Існувала у місті й жіноча гімназія сестер Гозадінових. Фонд її бібліотеки на той час нараховував 1 000 томів наукової та белетристичної літератури, та користувалися нею виключно учениці й викладачі [16, 277-279].

У Миколаєві бібліотечне будівництво також пов'язано з новими, позитивними зрушеннями у розвитку освіти.

1862 р. у місті відкрилася перша чоловіча гімназія, а через рік – перша жіноча гімназія. При них створили

Г. Бородіна

бібліотеки з досить великими книжковими фондами. До книгозбірні чоловічої гімназії з дозволу керуючого Морським міністерством надійшло 2 000 томів із бібліотеки штурманської роти [6]. Як і гімназія у м. Херсоні, миколаївська чоловіча гімназія мала дві бібліотеки – фундаментальну і учнівську. На 1 січня 1871 р. фонд фундаментальної книгозбірні складався з 4 270 томів (1 369 назв), учнівської – 321 тому (124 назви). У 1912 році у фундаментальній бібліотеці налічувалося вже понад 16 тис. томів художньої літератури, науково-популярних видань з усіх галузей знання [6].

У 1873 році в Миколаєві відкрилось Олександрівське реальне училище, яке також мало дві бібліотеки: фундаментальну та учнівську. У наступні роки фонд фундаментальної книгозбірні значно збільшився – з 988 томів у 1873 р. до 5 159 томів у 1898 р. Загальна вартість цієї бібліотеки на 1 жовтня 1898 року становила 10 125 крб. 43 коп. [2, 93-96].

Цікавим є й змістовний розподіл книжкового фонду книгозбірні за відділами:

- 1) богослов'я; філософія, логіка, антропологія;
- 2) правознавство і суспільні науки (теорія та історія права, законодавство);
- 3) книги з суспільних питань;
- 4) політична економія, фінанси і статистика;
- 5) виховання і навчання (педагогіка, методика, дидактика і шкільна справа; дитячі і народні книги; підручники);
- 6) словесність (історія і теорія словесності, критика; мовознавство; російська витончена словесність; іноземна витончена словесність);
- 7) історія культури, археологія, біографія, мемуари;
- 8) географія, етнографія, топографія і подорожі;
- 9) технологія, сільське господарство, будівельні та інженерні мистецтва, ремесла;
- 10) математика;
- 11) фізика, хімія, астрономія, метеорологія;
- 12) природознавство (зоологія, ботаніка, мінералогія, геологія);
- 13) медицина, гігієна, анатомія і фізіологія людини; мистецтва;
- 14) періодичні видання;
- 15) довідкові книги (бібліографії, словники, путівники, бухгалтерські довідники і т. ін.).

Значною була кількість періодичних видань, які знаходились у фонді бібліотеки – 357 назв [2, 97].

Дещо поступався фонд учнівської книгозбірні училища. У 1898 р. він складався з 2 349 томів (957 назв) [2, 95]. З метою організації позашкільних читань вона упорядковувалася за віковими групами. Окремими відділами завідував класний наставник. Весь фонд бібліотеки було відображено в каталозі, причому кожен вихованець отримував по одному примірнику каталогу. Книги видавалися один раз на тиждень. Для контролю за позакласним читанням застосувалися різноманітні методи і форми, наприклад: співбесіди бібліотекаря з учнями при обміні книг; аналіз прочитаного викладачем на уроках словесності; домашні та кла-

сні письмові роботи; літературні вечори і ранки; домашні вистави та ін.

У 1873 році було відкрито Миколаївські морехідні класи 1 розряду. Їхня бібліотека була укомплектована переважно навчальною літературою – підручниками з арифметики, алгебри, геометрії, тригонометрії, астрономії. Мала книгозбірня багато лоцій Чорного та Азовського морів, річки Буг, Дніпровського лиману, різні креслення судів військового і комерційного типів та багато інших цінних документів. Для читання вдома видавалися часописи: «Нива», «Вокруг света», «Родина», «Морской сборник» з різними додатками.

Учнівська й учительська бібліотеки діяли при Миколаївському 4-класному міському училищі, заснованому у 1882 році. В учнівській книгозбірні знаходилися 794 книги, здебільшого белетристика, а в учительській (фундаментальній) – 2 801 – в основному з питань педагогіки. Однак вихованці училища, очевидно, не дуже полюбили читати книги. Про це свідчить хоча б той факт, що у 1898 році 456 учням було видано всього 212 книг [2, 118].

Міська Пушкінська школа, відкрита 1883 року, теж мала фундаментальну і учнівську бібліотеки. Фонд першої з них складався зі 172 книг із фахових дисциплін, а другої – нараховував 464 книги, з яких 195 були белетристичними виданнями [2, 120].

У 1893 році в Миколаєві при ремісній управі було відкрито міське училище з крихітною бібліотекою, яка головним чином складалася з творів О. Пушкіна – казок, невеликих оповідань, деяких поем. Із 1899 року для учнів почали передплачувати часопис «Читальня народної школи». Для вчителів було лише декілька підручників з педагогіки та дидактики.

Однак найбільш значущою книгозбірнею, яка зробила великий внесок у науковий і культурний розвиток краю, була наукова бібліотека Новоросійського університету (нині – Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова), який було створено на базі Рішельєвського ліцею.

Велику роль у справі перетворення ліцею в університет відіграв хірург і педагог, видатний громадський діяч М. Пирогов, який деякий час був попечителем Одеського навчального округу і в лютому 1857 року запропонував створити в місті університет, «чтобы не привести просвещение целого края в совершенный упадок» [13, 7].

У доповідній записці міністру народної освіти від 20 січня 1857 року М. Пирогов писав: «Головний світоч освіти для цілого краю – лицей – тьмяно світить і не задовольняє найбільш кричущих потреб» [13, 10].

Проте царський уряд не поспішав з відкриттям в Одесі університету, вслякю перешкоджаючи благородній меті, внаслідок чого цей навчальний заклад було офіційно відкрито лише 18 травня 1865 року [1, арк. 29], а лекції розпочалися з першого вересня.

Університет складався з трьох факультетів: історико-філософського, фізико-математичного і юридич-

ного з невеликою кількістю студентів. Згодом, 1900 року, було організовано медичний факультет.

Всупереч різним перешкодам з боку уряду, Одеський університет, завдяки волі, праці та піклуванню передових вчених, розвивався шляхом прогресу, перетворився в науковий і культурний центр краю.

Із самого початку існування цього навчального закладу при ньому почала діяти наукова бібліотека. Наприкінці XIX століття ця книгозбірня була однією з найбагатших не лише у місті, а й на всьому півдні країни, і славилася впорядкованістю книжкових фондів, унікальними виданнями та демократичністю обслуговування.

Бібліотека знаходилася в окремому приміщенні на вулиці Преображенській. Її книжковий фонд нараховував 150 тисяч томів і оцінювався в півмільйона карбованців [15, 110]. А основою фонду стала бібліотека Ришельєвського ліцею – 28 505 томів. Значну частину становили пожертвування книжкових зібрань. Чільне місце серед таких колекцій посідає бібліотека графа О. Строганова – 18 тис. томів, фонд родини Воронцових – 13 690 назв книг гуманітарного напрямку і т. ін. [7, 3]. Скарбами бібліотечного фонду є рідкісні і цінні видання XV-XVIII ст., яких налічується до 100 тис. прим., і серед них – 5 інкунабул, 27 палеотипів, «Біблія Радзивіллів» (1563), «Острозька Біблія» (1581) та багато інших раритетів [7, 4-5].

Бібліотекою могли користуватися викладачі інших навчальних закладів Одеси, але при цьому треба було мати особливий дозвіл ректора університету. Видавалися книги і додому, якщо читач вніс заставу в розмірі вартості книги.

Почесне місце серед тих, хто прагнув перетворити університет в осередок передової науки і культури, належить вченому-біологу, засновнику найбільш передових матеріалістичних напрямів у сучасній біології І. Мечникову. Тринадцять років самовідданого життя, сповненого багатогранної наукової діяльності, насиченого видатними досягненнями і відкриттями, відносяться до періоду роботи вченого в університеті. Особливу увагу він приділяв розвитку бібліотеки як наукової установи універсального профілю, що виконує завдання слугування науці. Перш за все, це проявилось у започаткуванні системи науково обґрунтованого комплектування, в удосконаленні систематичного розташування фондів, а також у прагненні до їхнього вичерпного розкриття.

За спогадами учнів і сучасників, І. Мечников мав виключну бібліографічну пам'ять, використовував різноманітні джерела у своїй науковій роботі. «Он служил нам, работающим в институте, живой библиографией. Чтобы знать, где, когда и кем была опубликована статья, всего проще было обратиться к Илье Ильичу» [4, 40].

Як бачимо, бібліотеки навчальних закладів Півдня України другої половини XIX ст. адекватно відображали соціально-економічні та культурні особливості регіону, забезпечуючи розвиток освіти, науки і культури краю.

Список використаної літератури

1. Державний архів Одеської області. – Ф. 4. Одесская Городская Дума, оп. 39, спр. 30. О соединении городской публичной библиотеки с библиотекой Новороссийского университета, арк. 29.
2. Адрес-календарь и справочная книжка г. Николаева (Херсонской губернии) на 1900 год. – Николаев: Изд-во П. А. Ковалева, 1899. – 249 с.
3. Іменні колекції професорів Одеського (Новоросійського) університету в Науковій бібліотеці ОНУ – національне надбання держави: Матеріали наук.-практ. конф., Одеса, 25-26 квіт. 2000 р. / Відп. ред. В. А. Сминтина. – О.: Астропринт, 2001. – 60 с.
4. Безредка А. М. Воспоминания об И. И. Мечникове // Природа. – 1926. – № 7-8. – С. 40.
5. Библиотечное дело в Одессе // Одес. вестн. – 1881. – № 127. – (Письмо в редакцию).
6. Ведомость о числе учебных заведений и учащихся в Херсонской губернии за 1894 г. // Обзор Херсонской губернии за 1894 г. – Херсон, 1895. – С. 5-8.
7. Записки Новороссийского университета. Т. 53. – Одесса, 1890. – С. 95-97.
8. Исторический очерк Ришельевской гимназии / Сост. Р. Э. Заузе. – Одесса, 1881. – 150 с.
9. Історія Одеського університету за 100 років (1865-1965). – К., 1968. – С. 10.
10. Книги и другие пособия, одобренные Министерством для употребления в учебных заведениях и библиотеках // Указатель к повременным изданиям Министерства Народного Просвещения с 1803 по 1июня 1864 г. Ч. 1. Официальная. – СПб., 1864. – С. 78-82.
11. Маркевич О. Двадцатилетие Императорского Новороссийского университета / О. Маркевич. – Одесса, 1890. – С. 589-595.
12. Мединский Е. Н. Внешкольное образование, организация и техника. Общие вопросы внешкольного образования. Народные чтения. Библиотеки. Школы для взрослых. Музеи. Экскурсии. Народные дома. Народный театр. Книжные склады / Е. Н. Мединский. – 2-е доп. и перераб. изд. – М.: Наука, 1916. – 327 с.
13. Михничев С. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея (1817-1857) / С. Михничев. – Одесса, 1857. – 124 с.
14. Мозгова В. П. Бібліотеки ліцеїв України: становлення та розвиток (XIX-XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / В. П. Мозгова; КНУКіМ. – К., 2000. – 20 с.
15. Общественные библиотеки на юге // Основа. – 1861. – № 7. – С. 110-152.
16. Памятная книжка Херсонской губернии на 1864 год. – Херсон, 1863. – 420 с.
17. Рогова, П. Педагогічні бібліотеки: витоки та становлення / П. Рогова // Вісн. Книжк. палати. – 2001. – № 7. – С. 33-38; № 8. – С. 31-33.
18. Сильванский С. А. Библиотеки старого Херсона / С. А. Сильванский. – Херсон, 1928. – 32 с.
19. Херсонская общественная библиотека (1872-1912): [До 40-річчя існування установи]. – Херсон, 1912. – 36 с.